

Tarihsel Süreçte Anadolu'da

KUDUZ

Çağrı Büke
Şükran Köse
Fevzi Çakmak
Eren Akçiçek

gece
kitaplığı

Tarihsel Süreçte Anadolu'da
KUDUZ

EDİTÖRLER

Çağrı BÜKE - Şükran KÖSE
Fevzi ÇAKMAK - Eren AKÇİÇEK

Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği (BUHASDER) Yayınları
www.buhasder.org.tr

gece
kitaplığı

DİVAN-I MUHASEBÂT MEMURU AHMED NAZMÎ'YE GÖRE KÖPEKTE KUDUZ VE HASTALIKTAN KORUNMA YÖNTEMLERİ

Zeynel Özlü

Giriş

Hayvanlardan insanlara geçen öldürücü hastalıklar içinde en korkulan hastalıklardan olan kuduz, çok önceki tarihlerden beri bilinmektedir. M.Ö. 500'de Demokritus, M.Ö. 332'de Aristoteles tarafından tarif edilmiş olan bu hastalık üzerindeki bilimsel çalışmalar, 19. Yüzyılda başlayabilmiştir¹.

Yunanca "lyssa" ve Fransızca "rage" olarak ifade edilen, deli², kudurmuş, kontrolünü yitirmiş anlamlarına gelen kuduz kelimesinin, İngilizcedeki karşılığı ise zarar verme, şiddet uygulama anlamındaki latin kökenli "rabies" tir³.

- 1 Rüknettın Öğüt, Şükrü Çıkrıkçı, Selahattin Leloğlu, Rüknettın Tekin, "Son Beş Yıl İçinde Erzurum İli ve Çevresinden Kuduz Aşılmasına Gelen Vak'aların Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma", s. 207. <http://www.eajm.org/sayilar/43/buyuk/2.pdf> (Erişim Tarihi: 27. 12. 2016).
- 2 Köpek ısırması sonucunda cünûn illeti denilen bir delilik hastalığı olduğu ve Eristedaris'in, (Aristo) bu hastalığın tedavisi için eşek hıyarı ve sodyum karbonat ile ilâç yaptığı ifade edilir. Nihal Erk, "Tuhfetülfarisin Fi Ahval-i Huyul El-Mücahidin" Adlı Kitabın İlimler Tarihi Yönünden İncelenmesi, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1959, S. 3-4, C.17, s. 501.; İbn Sina, kuduz köpek ısırması sonucunda oluşan ısırik yarasının tedavisi için yaraya çeşitli yakalar, lapalar ve merhemler tatbik edilmesini tavsiye etmiştir. Etem Çalık, "İslâm Medeniyetinin İlmî Kaynakları", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C. 3, S. 5, 2013, s. 70.; İbn-i Sina El Kânûn Fi't Tıbb adlı eserinde köpek kanının kuduz köpek tarafından ısırılmış birisine içirilmesi veya at kanının yara göre bir damla at kanının kuduz köpek tarafından ısırılmış birisine içirilmesi veya at kanının yara üzerine sürülmesi kuduzu iyileştirmektedir. Abdullah Özen-Ünal Taşkın, **Baytarnâme-i Kenan Efendi (1158-1745)**, Ankara, 2010, s. 193.; Güneydoğu Anadolu'daki Türkmen oymaklarının köpek ısırığına karşı tedbir olarak kanayan yaranın üzerine ısırın köpeğin tüyünü bağladıkları yine köpeğin ısırıldığı yerdeki diş yerlerine kuru fasulyeyi ortadan yarıp yaraya bağlayarak bir tedavi metodu uyguladıkları bilinmektedir. Uğuroğl Barlas, "19. Ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi", **Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, 2013, s. 65.
- 3 Güler Kanra-Ateş Kara, "Kuduz, Patagenez, Tanı ve Profilaksi", **Hacettepe Tıp Dergisi**, 2001; 32(2): s. 114.

Merkezi sinir sisteminde ve özellikle beyinde RNA'lı virüsler grubundan bir Rabdovirüs (lyssavirüs) ile oluşan bulaşıcı bir hastalık olan kuduz⁴ hastalığının hayvanlardan insanlara geçtiği çok önceden beri bilinmesine rağmen, kuduz köpeklerin salyasının bulaşıcılığı, teknolojik, toplumsal ve bilimsel alanda önemli gelişmelerin olduğu ve tıp alanında yeni açılımların yaşandığı 19. yüzyılda tanımlanmıştır⁵.

Modern anlamda ilk kuduz deneyleri Pasteur tarafından başlatılmıştır⁶. 1885 yılında kuduz bir köpek tarafından ısırılan bir çocuğun hayatını, tavşan omuriliğinden elde ettiği canlı virüs aşısı ile aşılayarak kurtarıp, kuduz hastalığına karşı mücadeleyi kazanan ilk kişi olarak tarihe geçen Louis Pasteur, bu başarısıyla insanlığa en büyük hizmetlerden birini sunmuştur. Çalışmasıyla Pasteur, tavşan beyin pasajlarıyla kuduz aşısı hazırlanabileceğini de göstermiştir⁷.

Bu bağlamda yapmış olduğumuz araştırmada Divan-ı Muhasebât kontrol memuru Ahmed Nazmi tarafından derlenerek kaleme alınan (câmi ve müretteb) ve Tetkik-i Müellifât-ı Şer'îye Meclisi'nin 24 Ağustos 338 tarihli ruhsatnamesiyle basılan, "Emrâz-ı İctimâiyemize Deva Külliyyatından-Hayvan Yetiştirme Fazileti 1338-1341, Koyun, Keçi, İnek, Manda, Tavuk, Hindi, At Gibi Hayvanat-ı Ehliye Yetiştirmenin Dini ve İctimai Fevâidi ve Kelb, Hıncır Gibi Bazı Hayvanât Hakkında Malumât-ı Nâfia ve Hükmiye", adlı eserine istinaden "Köpekte Kuduz ve Hastalıktan Korunma Yöntemleri" hakkında tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Eser, Matbaa-i Âmire tarafından 24 Ağustos 1338 (1922)'de İstanbul'da basılmıştır.

4 **Görsel Sağlık Ansiklopedisi**, "Bulaşıcı Hastalıklar", Görsel Yayınları, İstanbul, 1982, s. 198.; İnsanlara kuduz hayvanlardan geçtiği belirtilen ve insanlarda sudan korkmakla kendini gösteren bu hastalığa Aristo ve Celsus, "hydrophobia" adını vermişlerdir. Münir Büke-A. Çağrı Büke, "Santral Sinir Sistemi İnfeksiyonları-Kuduz", **İnfeksiyon Hastalıkları ve Mikrobiyolojisi**, C. 1, Nobel Kitabevleri, 2002, s. 1029.

5 Serap Gençer, "Kuduz ve Tetanoz Profilaksisi", **Toplumdan Edinilmiş Enfeksiyonlara Pratik Yaklaşımlar Sempozyum Dizisi**, No:61, İstanbul, 2008, s. 223.

6 Bir debbağın oğlu olarak doğan Pasteur, tıp adamı olmasının yanı sıra bir kimyacıydı. 1848'de bir kimyager olarak yaptığı çalışmalarla bakteriyoloji bilimini başlattı. Dijon, Lille ve Strasbourg'da kimya profesörlüğü yapan Pasteur, Ecole Normale'de bilimsel incelemeler direktörü olarak 1857'de Paris'e gitti. Onun şarap hastalıkları üzerindeki çalışması pastörizasyon olayını bulmasını sağladı. 1880'de şarbon ve tavuk kolerası gibi hastalıklara yol açan organizmaları tanımlayarak, bu hastalıklar için koruyucu aşılar hazırladı. 1885'te ise kuduz aşısını buldu. Ayşegül Demirhan Erdemir, **Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi**, Güneş&Nobel Yayınları, Bursa, 1996, s. 241-242.; Ayşegül Demirhan, **Kısa Tıp Tarihi**, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1982, s. 105.

7 Serap Gençer, **a.g.m.**, s. 224. ; Pasteur, kuduz aşısını ilk olarak Jupille isimli çocuğa başarı ile uygulamıştır. Fransa'da bunun iyi veya kötü olacağı konusunda tartışma yaşanırken Pasteur, Maister adlı bir çocuğa daha başarılı bir uygulama yapmıştır. **İnfeksiyon Dünyası**, "İnfeksiyon Dünyasının Ölümsüzleri, Mikroorganizmanın Keşfi Louis Pasteur", 2006/2, s. 77. [http://www.infeksiyondunyasi.org/infeksiyonDunyasiDergi/pdf/sayi2/74-78_pasteur\(5\).pdf](http://www.infeksiyondunyasi.org/infeksiyonDunyasiDergi/pdf/sayi2/74-78_pasteur(5).pdf) (Erişim Tarihi: 27.12.2016).; Pastör'ün 1885'te kuduz aşısını geliştirmesinden sonra dünya ülkeleri arasında bu aşığı üreten 2. Ülke Osmanlı Devleti olmuştur (1887). Osman Erganiş, "Hayvansal Aşıların Geliştirilmesinde Üniversite-Kamu-Sanayi İşbirliğinin Rolü", **Eurasian J Vet Sci**, S. 26, 2010, s. 2.

Osmanlıda Köpek ve Kuduz Hastalığına Hıfzu's-sıhha⁸ Açısından Bakış

Merhum Doktor Hüseyin Remzi Bey⁹ "Tıbb-ı Nebevi¹⁰" adlı kitabında Hz Peygamberin köpeklere karşı mesafeli olunması gerektiği meyanındaki hadislerinden yola çıkarak O'nun bu hadisi şerifleri ifade etmesindeki bir hikmetin, köpeklerden insanlara geçebilecek sıhhi zararlar olduğunu ifade etmiştir¹¹. Nitekim teknolojinin gelişmesi kuduz köpeğin (kelb) salyasındaki zehrin yayıldığını ve kuduz köpeğin bir kabı yalaması durumunda salyasının ısırıldığı adamın uzvuna bulaştığını, kapta kalan su ve diğer artıklara da salyadan geçen zehrin bulaştığını ifade etmiştir¹².

⁸ Hıfzıssıhha, tıp ilmiyle paralel bir gelişme göstermiş olan ve çok eski dönemlerden itibaren onun bir dalı olarak kabul edilen, sağlığın korunmasıyla ilgilenen tıp dalıdır. Nebi Bozkurt, "Hıfzıssıhha", *DİA*, C. XVII, s. 316.; Hıfzıssıhhanın gelişmesinde çok önemli bir yeri olan bakteriyolojinin ülkedeki tarihi, Zeoros Paşa'nın, II. Abdülhamit'in emriyle Dersaadet Dâülkelb ve Bakteriyoloji Ameliyathânesi'ni kurarak çalışmaya başladığı 1887 yılında başlamıştır. Gülden Sarıyıldız, "Hıfzıssıhha", *DİA*, C. XVII, s. 320.; 1887'de kuduz laboratuvarını açan Dr. Zeoros Paşa, kuduz aşısını üretmeye başlamıştır. Osman Erganiş, *a.g.m.*, s. 2.; Pasteur Enstitüsü'nden sonra dünyanın üçüncü ve doğunun ilk kuduz müessesesi olan bu kuruluşun idaresi ile görevlendirilen Zeoros Paşa'nın ardından bu göreve 1900 yılında Dr. Remlinger getirilmiştir. Nuran Yıldırım, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 113.

⁹ Tersane ustabaşlarından Kastamonulu Yurdumoğlu Emir Mustafa Ağa'nın oğlu olan Hüseyin Remzi Bey (1839-1898), İstanbul'da doğmuştur. Kasımpaşa Rüşdiyesi'nden sonra girdiği Askeri Tıbbiye'den doktor olarak mezun olmuştur. Bakteriyoloji alanında yapmış olduğu sistemli çalışmalar neticesinde Fenn-i Mikrob-i Cerrahi, İhtimar (Fermantasyon), Kuduz İlleti ve Tedavisi gibi eserler vermiş olan Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey, 1884 yılında kuduz tedavisi üzerine eğitim için Zeoros Paşa ile birlikte Paris'e gönderilmiştir. Yurda dönüşünden sonra kurulan "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmani"nin kurucularındandır. Necmettin Akyay, "İlk Türk Mikrobiyolog: Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey (1839-1898)", *Tarihimizden Bilgiler, Mikrobiyoloji Bülteni*, Ankara, s. 102-103.; Hüseyin Remzi Bey'in mikrop ve mikropla ilgili modern kavramların ülkemizde kullanımının ilk örnekleri sayılabilecek bilgileri içeren mikrobiyoloji ve hıfzıssıhha hakkında kitapları bulunmaktadır. Doğan Ceyhan, "Ülkemiz Koruyucu Hekimliği Öncülerinden Bir Askeri Hekim: Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey", *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 2008: 7(4), s. 348-349.

¹⁰ Tıp tarihine ilişkin basılı ilk kitaptır. Hüseyin Remzi Bey'in kendinden önceki tıbb-ı nebevi kitaplarını da incelemesi, sağlık ve tababet konularındaki 42 adet hadisi derleyerek, bunları kendi bilgileri çerçevesinde yorumlamasıyla oluşturmuş olduğu kitabın yazımını, 4 Şubat 1308 (16 Şubat 1893) tarihinde tamamlanmış ve kitap, 1309 yılında 180 sayfa olarak bastırılmıştır. Emre Karacaoğlu, "Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in Mikrob Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2013, s. 41.

¹¹ R. Lubenau, Türklerin özellikle salgın hastalık sırasında felaketin nedeni olarak kabul ettikleri köpekleri, gördükleri yerde öldürerek, peygamberlerinin onlara öğütlediği gibi, ilahi gazaptan sakınmak için, içlerindeki kını köpekler üzerine boşaltıklarını belirtmiştir. Yine aynı yazar, bazı Türklerin ise sokaklara köpeklerin kalabilecekleri küçük kulübeler yaptırdıklarını ve onlara yiyecek vermeye özen gösterdiklerini belirterek, İslam dininde körü körüne kâfirliği yaşayanların arasında takdiri İlahiye mazhar hareketlerin de çokça görüldüğünü ifade etmiştir. Mehmet İpşirli, "Elçilerin Üsküdar'ı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, Bildiriler*, 21-23 Kasım 2014, C. 1, s. 220.

¹² Kuduzun ısırılma dışında başka yollarla da sirayet edebileceğini ifade eden İbni Sina'ya göre; kuduz

Bulaşık kabın bir kişi tarafından kullanılması durumunda hastalığın, ilgili kabı kullanan kişiye bulaşması mümkündür. Hastalığın (illet) kuduz olanların kabından tesir ettiği ispatlanmış olduğundan köpeğin yaladığı bilinen bir kap büyük bir özenle (fevkalhad dikkatle) temizlenmelidir¹³.

Gereken özen gösterilmemesi durumunda kişinin vücuduna bulaşan bu zehirli salya kanın dolaşımı nedeniyle bedeninin her tarafına yayılır. Hastalığın beyin ve ilik gibi hassas organlara tesir etmesi durumunda da kudurmaya sebep olur.

Geçmişte bazı Arap tabipleri kuduz illetini “sevdâvî bir cinnet” hastalığı olarak kabul etmişlerdir. 19. Yüzyıldaki bazı tabipler ise, kuduz illetine “nevruz” adını vermiştir. Bu bağlamda kudurmuş olduğu iddia edilen bir köpeği mutlaka bir tabip ya da baytar görmeli ve gerçekten kudurmuş olup olmadığına dair bir rapor vermelidir. Ancak bir adamı köpek taladığında (bürüme) o köpek kudurmuş olsun yahut kuduz şüpheli (meşkûk) bulunsun, ısırılan yerin mutlaka temizlenerek köpeğin salyasından hiçbir iz bırakılmaması gerekir.

Kudurmuş bir köpeğin ısıracağı insan mutlaka kudurur mu?

Doktor Hüseyin Remzi Bey insanı ısırılmış olan kelb, kudurmuş olursa bu insan mutlaka kudurur mu? sorusuna, “Hepsinin kudurmayacağı, kuduz köpek ısıracağı halde kudurmeyen kişilerin olduğunu ifade etmiştir. Ancak, tedbir olarak kuduzun ısıracağı kimseyi Pasteur usulüyle on gün aşılama lazım geldiğini ve bu aşı sayesinde akıbeti vahim olan müthiş hastalığın önünün alınacağını belirtmiştir.

Doktor Milaslı İsmail Hakkı Bey Efendi'nin¹⁴ “Dini İslam ve Ulum ve Funun¹⁵” adlı eserinde:

hayvanın yemek ve su artıklarını kullanmak hastalığa yakalanma nedenlerindedir. Etem Çalık, **a.g.m.**, s. 70.

13 İnfeksiyon, salyalarında virüs bulunan hayvanların, diğer canlıları ısırması ile intikal eder. A. Cemâl Omurtag, **Mikrobiyoloji (Özel ve Genel Virologi)**, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, Ankara, 1973, s. 167.; Kuduzun insan ve hayvanlara bulaşmasında en önemli yol, ısırma sonucu salya ile doğrudan temas ve tırmalama iledir. İsmail Gönen, “Türkiye’deki Hekimlerin Kuduz Hastalığıyla İlgili Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi”, **Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi**, İstanbul, 2010, s. 16.; Hastalık, insanlara kudurmuş bir hayvanın ısırmasıyla bulaşabileceği gibi, insanın bedenindeki yara veya sıyrıkların hastalıklı hayvan tarafından yalanması ile de bulaşabilmektedir. Doktor Sipahioğlu, “Kuduz Hastalığı Hakkında”, **İçtihad (Idjtihad) Mecmuası**, S. 215, 1 Teşrin-i Sani 1926, İstanbul, s. 4148.

14 Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’yi (Tıp Fakültesi) 1888’de İstanbul’da bitirmiştir. İlk resmi görevi belediye hekimliği olan İsmail Hakkı (1870-1938), bir ara sıhhiye ve iskân müdürlüğü de yapmıştır. Şam tıbbiyesi, emraz-ı umumiyesinde (genel patoloji) bir müddet görev yaptıktan sonra buranın müdürü olmuştur. Yine İnebolu Frengi Hastanesi hekimliği, Beyrut sıhhiye müfettişliği, Batı Anadolu Sıhhiye Müfettişliği ve Çanakkale sıhhiye müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Resul Çatalbaş, “Milaslı Dr. İsmail Hakkı’nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri”, **Artuklu Akademi**, 2014/1(1), s.100.

15 334 sayfa olarak Osmanlıca basılmış olan bu eser, Milaslı’nın dinî alanda yazdığı eserlerindedir.

Köpeğin, hane içinde bulundurulmasının hoş karşılanmadığı (mezzum) sadece çobanlık, avcılık, bekçilik, askerlik gibi görevler için ihtiyaç olması durumunda evde bulundurulabileceğini belirtmiştir. Ancak köpeğin hane halkının yemek yediği, kap kacak bulundurduğu, yattığı ve oturduğu alanlardan uzak tutulması ve köpeğin insanı yalamasından kaçınılması (ihtiraz) şartıyla beslenebileceğini belirtmiştir.

Tıptaki ilerlemeler, İslami hükümlerde kuduz hastalığıyla ilgili daha önceden haber verilen hususların doğruluğunu göstermiştir. Yanı sıra hastalığın ilgili dönemde insanlara ancak köpeklerden geçtiği ifade edilmiştir.

Akciğer ve beyin gibi önemli organlarda meydana gelen bu hastalığın asıl nedeni olarak, kurtların meskeni bulunan içerileri mayi (sıvı) ile dolu kisler gösterilerek, bu kurtların bir çeşit solucan (soğulcan) olduğu ve uzunluklarının da 1 milimetreyi geçmediği ifade edilmiştir¹⁶. Nitekim yalnız köpeklerin hazım organlarında (cihaz-ı hazm) bulunduğu, diğer hayvanlarda bulunmadığı belirtilen kurtların yiyecek ve içeceğe karışıp insanın midesine oradan da ekseriya karaciğer ve bazen akciğer ve dimağ gibi organlara kadar nüfuz edip kis (ekyâs-ı aydaniye) denilen hastalığa (maraz ve vehm) sebep olduğu belirtilmiştir.

Bu hastalık ancak köpek vasıtasıyla ve özellikle köpeğin salyalarıyla bulaştığından kişiler beden ve ellerini köpeğe yalatmamalıdır¹⁷. Köpeklerin özellikle yiyecek ve içeceklerin bulunduğu kaplardan ve yemek yenilen mahallerden uzak bulundurulması büyük bir önem arz etmektedir¹⁸.

Yapılan fenni araştırmalar bu korkulu hastalığın ancak köpekler vasıtasıyla intikal ettiğini ortaya (meydan-ı aleniyete) çıkarmıştır. Bu hastalığa yakalananların tamamının önceden köpeklerle az veya çok bir ilişki içinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Din ve bilimin birbirine ters düşmeyeceği görüşünü çalışmalarının merkezine oturtmuş olan Milaslı, eserinin başında "İslam dininin gerektirdiği şey, ilim, fen, ümran ve intizamdır. Aksini gösteren ahval-i dinimizden değil bizden ve cehlimizdendir" diyerek bunu ispata çalışmıştır. Yanı sıra eserinde, hadislerden yola çıkarak İslam'da sıhhati korumanın önemi, İslam'ın şartları, yasakları, emrettiği temizlik, çok eşlilik ve batılların İslam'a dair bilgilerine dair konulara yer vermiştir. Resul Çatalbaş, **a.g.m.**, s. 102.

¹⁶ RNA tipinde olup esansiyel lipid ihtiva eden bu virüs, etere duyarlı olup, yüzeyinde radial prosessüsler bulunan kesemsi membran ve içte çift helezon şeklinde filamentimsi komponentler barındıran bir görünümündedir. Ayrıca spiral (helical) simetri gösterir. A. Cemâl Omurtag, **a.g.m.**, s. 167.

¹⁷ Sipahioğlu, kuduz hastalığının çocuklarda daha fazla görülmesinin nedeni olarak, çocukların hayvanlara olan sevgilerinden, kedi ve köpekle korkmadan ve çekinmeden oynamalarından kaynaklandığını ifade etmiştir. Doktor Sipahioğlu, **a.g.m.**, s. 4148.

¹⁸ Kuduz hastalığına yakalanan insanların salyaları ile temas da hastalığı bulaştırabilmektedir. Hasta hayvanların birbirlerini ya da insanları ısırmalarıyla, tükürük salgısındaki virüslerin ısırılan hayvan ya da insana geçmesi en sık rastlanan bulaşma biçimidir. Hastalığın bir başka bulaşma biçimi de hastadan saçılan tükürük damlacıklarının havadan diğer insanlara ya da besin maddelerine bulaşması ve kuduzun, bu besin maddelerini yiyen kişide gelişmesidir. **Görsel Sağlık Ansiklopedisi, a.g.m.**, s. 198.

Hastalığın karaciğere bulaşması durumunda, yapılacak bir cerrahi müdahale ile karın yarılarak kis içerisindeki su boşaltılmıştır (ihraç-ı terkiyyât). Bu cerrahi müdahalenin bir takım riskleri de bulunmaktadır.

Hastalık, akciğer ve beyin gibi organlara bulaştığında tehlike daha da büyüktür. İlgili dönemde, hekimlerin mikroskop gibi muhtelif aletler kullanmaları ve alanla ilgili edinmiş oldukları farklı ve uzun tecrübeleri neticesinde ortaya çıkan sıhhi kaideler, İslamın ilk ortaya çıktığı Asr-ı Saadet döneminde Hz. Peygamber tarafından ifade edilen sıhhi ve dini kaidelerle uyuşmaktadır. Hz. Peygamberin hastalıkla ilgili söylediği sözler onun büyük mucizelerinden (mücizât-ı bahireleri) olup, bu gibi mucizeler hem akıl ve izan sahipleri hem de iman ehli nazarında büyük bir öneme sahiptir.

O zamana kadar, kuduz hastalığına sadece Hıristiyanlarda rastlandığını belirten Ahmed Nazmi, bu hastalığın Müslümanlarda nadir olarak görülme nedenini, Müslümanların, Hz. Peygamberin tavsiyeleri doğrultusunda köpeklerle fazla iç içe (ihtilat) olmamalarına bağlamış, sadece batı taklitçiliği yapan Müslümanların (Frenk mukallitleri) köpeklerle iç içe olduklarını belirtmiştir.

İslami hükümlerin sağlığın korunmasına hizmet ettiğini vurgulayan Ahmed Nazmi, Hâzâ min fadli' Rabbi (na)¹⁹ ayetine âtif yaparak Müslümanların kuduz hastalığına daha az yakalanmasının nedeninin Allah'ın lütfundan kaynaklandığını vurgulamıştır.

Ahmed Nazmi'nin Kuduz Vakasına Dair İki Teşhisi: İstanbul ve Beyrut Örneği

Ahmed Nazmi, Beyrut Sıhhiye müfettişi olduğu esnada, önceden İstanbul'da bulunduğu sırada hastalığa müptela Hıristiyan kimseler gördüğünü söyleyerek, bunlardan ikisinin karı-koca olduğunu belirtir. Kadın Fransız, erkek ise yerli Arap Hıristiyanlarından. Trablus Şam'da ikamet eden bu eşlerin, karınlarında meydana gelen şişkinliğin gittikçe büyümüş olduğunu belirterek, ilk gördüğünde onlardan şüphelendiğini ve onlara köpekleri olup olmadığını, onu daima beraberlerinde buldurup buldurmadıklarını, yemek odası ve mutfağa (matbaha) sokup sokmadıklarını ve onun ellerini yalamasından sakınıp sakınmadıklarını sormuş; karşılığında, eşlerden, evlatları olmadığından köpekleri pek sevdiğini ve onu daima yanlarında gezdirdikleri cevabını aldığını belirtmiştir.

Teşhiste tereddüt etmeyen Ahmed Nazmi, eşlere, gecikmeden ameliyat olmalarını teklif ettiğini, bunun üzerine kocanın bir müddet sonra Beyrut'a giderek ameliyat olduğunu ve ameliyat neticesinde hastalığa kuduz teşhisi konulduğunu

¹⁹ İlgili ayet "Hâzâ min fadli' Rabbi" (Bu Rabbimin lütfundandır) şeklindedir. **Kur'an**, Neml Suresi, 40. Ayet. Ahmed Nazmi, ayeti tüm Müslümanlara teşmil ederek ayetin sonuna Arapça "-na" (biz) ekini eklemiştir.

belirtmiştir. Ancak hastalığı ilerlemiş olduğundan şahsın, ameliyat sonrasında vefat ettiğini, ameliyatı yapanlardan duyduğunu, zevcenin ise tedavi için Avrupa'ya gitmiş olduğundan, durumundan haberdar olmadığını belirtmiştir.

Hastalığın Hıristiyanlarda görüldüğüne dair bir olay daha anlatan Ahmed Nazmi, Beyrut'ta bulunduğu sıralarda bir İngiliz donanması geldiğini ve bu donanma mürettebatına, resmi olarak karşılıklı bir davet verilmesinin (teatti-i ziyaret) kendilerine emredildiğini belirtir. Bunun üzerine birkaç doktor arkadaşı ile birlikte Mesen adındaki hastane gemisine gittiklerinde, hastaları ziyaretleri sırasında, karaciğerinde kist olduğu için ameliyat edilmiş olan bir grup gördüklerini beyan eder. Baştabibe bu hastaların başlangıçta köpeklerle ihtilat²⁰ (iç içe olup olmadıklarını) edip etmediğini sorduğunda, bu hastaların bir müddet evvel bir köpek ticarethanesinde istihdam olunarak, daima köpeklerin hizmetleriyle meşgul oldukları cevabını alır. Buradan hareketle hastalığın köpekler vasıtasıyla bulaştığı teşhisini koymuştur.

Ahmed Nazmi, Hıfzıssıhha müelliflerinden Doktor Pelyek'in bu hastalığın başıboş (mücerred) köpekler vasıtasıyla intikal ettiğini ve köpeklerden sakınmak gerektiğini belirterek, İzlanda'da köpeklerden sakınmadıkları için bu hastalığa yalananların inanılmayacak derecede çoğaldığını, Paris mektep tabibinin alan ile ilgili kabul görmüş (mazhar-ı tahsin) olan kitabında vermiş olduğu bilgilerin, bu iddialarını desteklediğini belirtir.

Ahmed Nazmi, ilgili dönemde alan uzmanı doktorların (deha yakın doktor) kuduzun ağızdan salya akıtmak suretiyle (laab-ı kilâb) bulaştığını tespit ettiklerini söylemiştir. Böylelikle Hz. Peygamberin 1300 sene önce, köpeğin yaladığı veya su içtiği bir kabın 7 kere yıkanmasını emretmesindeki hikmetinin yeni anlaşıldığını ifade etmiştir. Bu, kuduz hastalığının bulaşmasına sebebiyet veren salyanın zamanla "ekyâs-ı aydanidiye" adı verilen kiste sebep olduğunu gösteren somut (müşekkel) bir örnektir.

²⁰ Hayvan bakıcıları, veterinerler, hayvan hastanesi çalışanları ve kuduz aşısı üretim merkezinde çalışan kişiler kuduz hastalığına yakalanması muhtemel en riskli gruplar arasındadır. Hasan Tahsin Gözdaş, Kuduz Aşısına Karşı Gelişen Antikor Cevabında Tetanoz Aşılmasının Etkisinin Araştırılması, Sakarya Üniversitesi Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Enfeksiyon Hastalıkları Ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi, Sakarya, 2014, s. 1.

KUDUZ HASTALIĞI

Ahmed Nazmi, kitabında kuduz hastalığının menşei, bulaşma şekli, hastalıktan korunma yöntemleri ile ilgili muhtelif bilgiler de vermiştir.

Kuduz Mikrobuna Dair Tespitler

Kuduz hastalığının, Aristo döneminden beri bilindiğini ve her hayvana²¹ bulaştığını belirten Ahmed Nazmi, son zamanlarda vahim bir tehlike halini alan hastalığın, halkı ciddi manada (bihakkın) korkuttuğunu belirtmiş, ancak korkunun kuduzla çare olmadığını ve hastalığa karşı ciddi tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim her hastalığa karşı başarıyla mücadele edebilmek için hastalığın ciddiyetinin (mekûnet) kavranması ve hastalığın ortadan kaldırılması (itlafi) için gereken önlemlerin alınmasının zaruri olduğunu belirterek, hastalıktan korunma yöntemleri hakkında muhtelif bilgiler vermiştir.

Kuduz hastalığına sıradan (âdi) bir mikroskopla görülemeyecek kadar küçük olan bir mikrop (cism-i uzvî) yol açmaktadır. İnce (rakik) "kaivelin tabakası"ndan geçebilen bu mikrobun vasfı ve özel şekli (evsâf ve eşgâl-i mahsusâ) henüz tespit edilememiştir.

Hastalığa bir mikrobun sebep olduğunu ilk defa Reichfrheld ve Grunner ispat etmişlerdir.

Bu bilim adamları 1813 yılında kuduz hastalığının öteden beri zannedildiği gibi "farz-ı merarât (acı) ve ateş ve maves ve münfesih ağdiye ile gayri kâfi münasebât-ı cinsiyeden ileri gelmediğini" sayısız deneylerle ortaya koymuşlardır.

Hastalığın Bulaşma şekli (Suret-i Sirayeti)

Hastalığın bulaşıcı kaynağı (menba-ı sirayeti) şüphesiz köpeklerdir. Köpeklerle de başka bir köpekten sirayet ettiği bilinmektedir. Sirayet % 95 oranında ısırma ile gerçekleşmekle birlikte nadir olarak hasta köpeklerin leşleri (mevât) ve kan, irin gibi sıvıların da (ifrazât-ı muhtelif) hastalığın bulaşmasında etkili olduğu görülmüştür. Hastalık yapan bu unsurların sağlıklı hayvanın damarlarına (cümle-i asabiye) geçmesi ile bulaşma gerçekleşmektedir. Hatta hayvanların cümle-i asabiyesinin, kuduz hastalığının hakiki bir yuvası olduğu, birçok tecrübe ile ispatlanmıştır.

21 Ahmed Nazmi, hastalığın her hayvana bulaştığını belirtmesine rağmen, Doktor Osman Macid, "Kuduz" adlı eserinde, yapmış olduğu deneylere dayanarak, balık, yılan, kaplumbağa ve kurbağa gibi soğukkanlı hayvanların yanı sıra kuşlarda da kuduzla rastlanmadığını belirtmiştir. Doktor Osman Macid, **Kuduz**, Tabii Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Kütüphanesi, Dersaadet Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Dersaadet, 1327 (1909-1910).; Hastalığın yayılmasında köpek, kurt, çakal ve tilki köpekgillerin yanı sıra, at, eşek, sığır, ayı, domuz, manda, porsuk, kokarca, ve kedi gibi memeliler, yarası gibi uçan memeliler ve kemirici hayvanlardan fare aracı olmaktadır. Rüknettin Ögüt vd., **a.g.m.**, s. 208.

Isırmalarda, bilhassa köpek dişleri dediğimiz sivri dişler, bedende mühim bir yara (ceriha) açarlar. Isıran hayvan hasta ise salyanın (lüab) bu diş yarasına temas etmesiyle ortaya çıkan mikrop (maraz-ı cisim) damarlara²² bulaşır. Hayvanın küçük olması veya başka bir sebeple yara yapamayacak derecede hafif ısırması durumunda, ortaya çıkan hastalığı taşıyan salya, vücutta damarlara sirayet edemeyeceğinden hastalık meydana gelmez. Ancak hayvanın hasta olması ve hastalık taşıyan salyanın çok miktarda ve uzun müddet deriyle temasta bulunması durumunda ise bulaşma meydana gelir.

Her Isıran Köpek Kuduz mudur?

Ahmed Nazmi, her ısırın hayvanın kuduz olup olmadığını anlamının bir açıdan mümkün olduğunu söyler. Bu bağlamda ısırın köpeğin mevcut olması durumunda gözlem altına (taht-ı müşahede) alınarak 9-15 gün zarfında hastalığının ortaya çıkabileceğini ve hayvanın kuduzdan telef olması durumunda tedaviye başlanması gerektiğini belirtir²³.

Isırın köpeğin mevcut olmaması, kaybolmuş olması (gaip) durumunda ise bu hayvanın kuduz olduğuna hükmetmenin doğru olmadığını belirten Ahmed Nazmi, salgın zamanında her köpeği, bilhassa ısırın köpekleri şüpheli olarak kabul ederek, bunlarda köpek tedavisine başlanması gerektiğini ifade eder.

Kuduz hastalığının, köpekte tezahürünün farklı olduğunu belirten yazar, salgın dışı zamanlarda da köpeklerin ciddi bir gözetim altında bulunmasının faydalı olduğunu ve bu esnada köpeğin doğal olmayan her hareketinin dikkatle incelenmesi (gayrı tabi hareketinin nazar-ı dikkatle tetkik edilmesi) gerektiğini vurgular. Hastalık neticesinde köpekte görülebilecek değişimleri ise şöyle sıralar:

- Kuduz yakalanan köpekte ilk aşamada hazım bozukluğu (su-i hazım) ve beslenme (tagaddi) bozukluğu görülebilir.
- Doğal davranışından (tabi-i şetarât) eser kalmaz.

²² Vücuda giren virüs miktarına, virüsün virülansına, virüsün girdiği bölgeye, virüsün serotipine, yaralanma sonrası yapılan yara bakımına ve ısırılan canlının bağışıklık durumuna göre değişiklik gösterdiği bu süre "inkubasyon süresi" olarak adlandırılmaktadır. Bu sürenin, meydana gelen derin ısırtıda çok kısa iken, sinir dokusunun bulunmadığı yerde meydana gelen yüzeysel bir yaralanmada çok uzun olduğu belirtilmektedir. Aliye Ebru (Gazi) Tutuş, "Aşılansız Sahipli Ve Sahipsiz Köpeklerde Kuduz Virüsüne Karşı Oluşmuş Nötralizan Antikor Seviyelerinin Saptanması", İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.10.

²³ Bir insanı herhangi bir hayvan ısırır ya da yaralarsa, hayvan sağ olarak yakalanmalıdır. Ancak tehlikeli hayvanlar ölü olarak yakalanabilirler. Kuduz şüpheli hayvan karantina altına alınarak 10-15 gün gözlem altına alınmalıdır. Nitekim hayvan kuduzsa 5-6 gün içinde ölür. Nuran Yıldırım, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayımları, İstanbul, 1994, s. 113.

- Bilhassa hazım ve nefes borularında başlayan “felc-i mâkes” ler zamanla tüm vücuda yayılır.
- Hidrofobi²⁴ denilen sudan korkma durumu ve yutkunluk hayvanı kronik şiddetli bağırsak ağrılarına (almanak kulunçlara) uğratar.
- Köpekte havlama doğal şekliyle olmaz (gayr-ı tabi). Kısık, boğuk sesledir.
- Hayvan önüne bakar, gözleri ve tavırları (etvârı) vahşicedir.
- Bilahare şuursuz (gayri şuuru) hareket başlar.
- Her şeye saldırmak ister.
- Alt çenesi sarkar ve ağızından salya akar.
- Ev ve av köpekleri sahiplerine itaat etmezler; hatta en sevdiklerine bile havlarlar. Bu durum akli duygularının (melekât-ı akliye) kaybolmasıdır ki hastalığın tüm vücuda (cümle-i asabiye) yayıldığıнын göstergesidir.
- Hastalık, köpeğin telef olması ile sonuçlanır.

Yukarıdaki emareleri gösteren köpeğin ısırması durumunda tedaviye başlanması gerektiğini söyleyen Ahmed Nazmi, bazen ısırın köpeğin hastalık belirttilerini göstermediği halde bile, şüphe üzerine zabıta, belediye veya halk tarafından itlaf edildiğini belirtir. Yine bu hayvanın kuduz hastalığına yakalanıp yakalanmadığını gözlem altına (taht-ı müşahede) alarak bilmenin mümkün olmadığını belirterek, bunun şüpheli (müphem) kalmaması için en iyi çarenin “hayvanın bedeninin yarılarak (feth-i meyyit ameliyesi) “kahfi”nın açılıp beyin hücrelerinin (hacirât-ı dimâğiye) çıkarılarak mikroskopla incelenmesiyle mümkün olduğunu ifade eder.

Eğer mikroskop altında beyin hücrelerinde bazı hasarlar olduğu (eşgal-i hurda-i beyniye) görülürse hayvanın kuduz olduğu, görülmez ise sıhhatte olduğu anlaşılır. Beyin hücrelerinde görülen doğal cisimler (cisimât-ı tabii) kuduz mikrobu değildir. Ancak o mikropların beyin hücrelerinde meydana getirdikleri bazı değişiklikler olabilir ki hastalık unsuru olan bu yapıya “Negri cisimâtı²⁵” adı verilmiştir.

Negri cisimâtının görülmemesi durumunda²⁶ ise ısırın ve sonrasında itlaf

24 Kuduz hastalığı Celsus ve Galen tarafından da sudan korkmak anlamına gelen “hydrophobia” olarak adlandırılmıştır. Hasan Tahsin Gözdaş, **a.g.t.**, s. 3.

25 Yalnız kuduz hastalığına özgü olan bu cisimcikler 1903’te kuduz virüsü üreten hayvan ve insan beyin sinir hücreleri içerisinde inklüzyon cisimciklerini tanımlamış olan Negri tarafından keşfedilmiştir. İsmail Gönen, **a.g.t.**, s. 13.; Virüslerin hücre içinde çoğalmasına bağlı olarak hücre içinde “inclusion (içerme) cisimcikleri” adı ile meydana gelen bu cisimcikler, hücreyi işgal eden virüsün çoğalışı olarak görülürler. Bunlardan, bazı viral enfeksiyonların teşhisinde yararlanılmıştır. Örneğin: negri cisimciği, negri tarafından kuduzda tespit edilmiş ve bu enfeksiyonun teşhisinde yararlanılmıştır. Bu inclusion cisimcikleri, virüsün kendisinden çok daha büyüktür. A. Cemâl Omurtag, **a.g.m.**, s. 25,167.

26 Kuduz vakalarında, ilk muayenede kuduzun virüs topluluğu olan negri cisimcikleri görülmemiş ise 2 saat içinde Floresans Antikor tekniği uygulanır. Bu işlemde de negrinin görülmemesi durumunda, en geç ertesi sabah beyinden alınacak histopatolojik kesitin tetkik edilmesi yöntemiyle,

edilen bir köpeğin kuduz olduğuna hükmetmek doğru değildir. Nitekim köpek-ten başka kuduza müptela olarak ölen (fevt olan) diğer hayvanların da beyin hücrelerinde de bu gibi Negri cisimâtı vardır.

Unutulmamalıdır ki, köpeklerden sadece insanlara geçtiği düşünülen bu hastalık diğer hayvanlara da bulaşır ve onları da hasta eder. Bargir, eşek, inek, manda, koyun, keçi, kedi²⁷ sansar, kurt, fare, tavşan, maymun ile bilcümle kümes hayvanlarına (tuyûr) da sirayet eder ve hepsinde kuduz illeti ortaya çıkar. Görüldüğü üzere bu hastalık tüm hayvanlar için (sunûf-u hayvaniye) çok şiddetli bir hastalık (afet-i müthişe) olup, en fazla ısırma ile bulaşmaktadır. Özellikle, büyük çiftlikler gibi sayısız (müteaddit) köpek ile her türlü hayvanların beraber bulunduğu mahallerde bu türden vakalara çokça rastlanmıştır.

Hastalıktan Korunma Yöntemleri (Tarz-ı Tahaffuz)

Ahmed Nazmi, müntesibin-i fenden Mehmed Hadi'ye istinaden, kuduz hastalığından muhafaza yöntemlerini şu şekilde tespit etmiştir:

1- Köpekleri itlaf etmek²⁸ ve bu işlemi kökten (cezrî) ve uygun bir şekilde yapmak. Özellikle leşlerin kaldırılması hususunda acele etmek.

kuduz hakkında kesin bir teşhis koymak mümkün olacaktır. Negri cisimcikleri görülememiş çok az olguda beyindeki viral karakterde encephalitis olguları klinik ve anamnez değerlendirilerek, çok önemli ısırıklarda fare inokulasyonu ile teşhise gidilmektedir. Arıkan Gürel, **Türkiye'de ve Avrupa'da Kuduz Hastalığı ve Marmara Bölgesindeki Kuduz Çalışmaları (I)**, C. I, S.3, 1990, s. 146.

27 İstanbul'da Da'ül Kelb Tedavihanesi'nde kuduz bir kedi tarafından ısırılmış bir hanım tedavi edilmiştir.

28 Hayvanların bakımı ve korunmasına ilişkin uygulamalara büyük bir önem verilen Osmanlı Devleti'nde, sokak hayvanları, toplumsal dokunun bir parçası olarak kabul edilerek onların beslenmeleri amacıyla vakıflar kurulmuş, vasiyetnameler düzenlenmiştir. Ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde giderek artan yeni şehircilik anlayışı ile birlikte, hayvanlara olan bakış açısı değişerek, toplumsal değerler giderek hayvanlardan uzaklaşmıştır. II. Meşrutiyet sonrasında ise gerek batılılaşma çabalarının getirdiği baskılar gerekse bu yüzyıl başında sokak köpeklerinin sayılarının 60-80 bini bulması, kuduz salgınları açısından önemli bir tehdit oluşturmuş, bu durum ilk toplu itlaf politikasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet sonrasında yeni ittihatçı hükümet, sokak köpeklerinin uzaklaştırılması kararını uygulama amacıyla, köpeklerin toplatılması ve Topkapı'da eski siper çukurlarında muhafaza edilmesi için 14 bin Fransız Frangı tutarında kredi ayırmıştır. Ancak toplatılan köpekler için tahsis edilen yerlerin yetersizliği, halkın köpeklerin gürültüsünden rahatsız olması ve bu hayvanların etrafa kötü koku yaymaları nedeniyle Dâhiliye Nezareti tarafından 29 Mayıs 1910 tarihinde köpeklerin "Hayırsız Ada" olarak bilinen Sivri Ada'ya nakledilmeleri kararlaştırılmış ve bunun üzerine yaklaşık 80 bin köpek mavnalara yerleştirilerek sürgün edilmiştir. Bkz. Resim 1 ve 2. Sonrasında köpeklerin bir kısmı İstanbul halkı tarafından kurtarılmışsa da adada ölüm kalım savaşı veren köpekler, adaya yerleşen Fransız bir iş adamı tarafından Marsilya'ya yapılan, deri, kemik tozu ve köpek yağı ihracatında kullanılmıştır. Berfin Melikoğlu, "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi", **Veteriner Hekim Dergisi**, S. 80 (1), 2009, s. 38.; XVI. asır sonlarında İstanbul'da bulunan R. Lubenau, Türklerin köpekleri sevmemelerinden dolayı, İstanbul sokaklarındaki sahipsiz köpeklerin barça ve gemilerle Üsküdar'a taşınıp, açık bir araziye salındığını ifade etmektedir. Mehmet İpşirli, **a.g.b.**, s. 201.

- 2- Av, süs (ziynet) ve bekçi köpeklerine ağızlık koymak ve bunları salgın devam ettiği müddetçe evden dışarı çıkarmayıp, evde de bağlı bir şekilde tutmak.
- 3- Herhangi bir yabancı köpeği köpeğimize yaklaştırmamak ve evde bulunan mevcut kedi ve tuyûr-u ehliyeyi (kümes hayvanları) köpekten tecrit etmek.
- 4- Köpekleri hiçbir şekilde okşamamak ve onların yalamalarından sakınmak.

5- Köpek saldırılarına karşı daima uyanık ve hazırlıklı olmak.

6- Kuduz hastalığının ortaya çıkmasından önce bağışıklık kazanmaları için insan ve köpekleri aşılama. Bakteriyolojide önleyici (preventif) daha doğrusu preinfectionalis denilen bu aşılama usulünün uygulanması işlemi bakteriyoloji baytarı ve tabibine aittir.

Isırıldıktan yani muhtemel bulaşmadan sonra kullanılan postinfecionalist aşılar ise bedende hastalığa karşı bağışıklık (tesir-i şifa) geliştirirler.

Almanya'da kıymetli olan bilhassa cins, av ve polis köpeklerini kuduz karşı önceden aşılama suretiyle bağışıklık kazandırıldığını belirten Ahmed Nazmi, bu aşıların fiyatının o dönemde 200 mark yani Osmanlı parası ile 4 liraya karşılık geldiğini ifade eder.

Ülkemizde uygulanabilirliği olan bir kanunun çıkarılması ile gelecekte kuduz hastalığından kurtulmanın mümkün olduğuna işaret eden Ahmed Nazmi, Avustralya'da kuduz vakalarının fazla görülmemesinin bu ülkenin kanunlarından kaynaklandığını belirtir. Nitekim Avusturalya kanunlarına göre, dışardan ithal edilen köpekler altı ay karantina²⁹ ve gözlem altına³⁰ (taht-ı tarassud) alındıktan sonra serbest bırakılmaktadır.

O tarihlerde aşıların uygulanması, halkın bu konuda hassasiyet göstermesi ve hükümetin çıkarmış olduğu şiddetli tedbirleri içeren kanunlar sayesinde, kuduz vakalarında ölüm oranı %18'lerden % 0'a inmiştir. Bu rakamlardan yola çıkarak şayet kuduz vakalarına gerekli hassasiyet gösterilmezse, 10 yıl içerisinde İstanbul'da taşradaki bir memleket ahalisi kadar insanın bu hastalıktan öleceğini ifade etmiştir.

Macar ve Fransız bilim adamları tarafından yapılan istatistikler bunu doğrular niteliktedir.

²⁹ 1804'te kuduz hastalığının salya ile bulaştığını öne süren Zinke'nin ardından 1813'te, Gruner, Salm ve Reifferscheidt'in, kuduz hayvan salyasını sağlam hayvanlara enjekte ederek hastalığın bulaşıcı olduğunu gösteren çalışmaları neticesinde, kuduz hastalığını önlemek amacı ile sokak köpeklerinin öldürülmesi ve karantinaya alınması fikri ortaya atılmıştır. İsmail Gönen, *a.g.t.*, s. 4.

³⁰ Bulaşıcı hastalıkların ülkeler arasında taşınarak bulaşmalarının önlenmesi için alınan önlemlerden biri de dış bölgelerden gelen köpeklerin o ülkeye sokulmadan bir süre kontrol (gözlem) altında tutulmasıdır. *Görsel Sağlık Ansiklopedisi*, *a.g.m.*, s. 190.

Sonuç

Dünyanın birçok bölgesinde, insanlar için tehlike olmaya devam eden kuduz hastalığı üzerindeki bilimsel çalışmalar, 19. yüzyılda başlayabilmiştir. Hastalığın insanlara bulaşmasındaki en önemli kaynağın köpekler olduğu belirtilmiştir.

1885 yılında kuduz bir köpek tarafından ısırılan bir çocuğun hayatını, tavşan omuriliğinden elde ettiği canlı virüs aşısı ile aşılama ile kurtararak, kuduz hastalığına karşı mücadeleyi kazanan ilk kişi olarak tarihe geçen Louis Pasteur, bu başarısıyla insanlığa en büyük hizmetlerden birini yapmıştır.

Aristo döneminden beri bilinen ve son zamanlarda vahim bir tehlike haline alan kuduz hastalığının, halkı ciddi manada korkuttuğunu belirten Ahmed Nazmi, korkunun kuduza çare olmadığını ve hastalığa karşı ciddi tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Ahmed Nazmi, köpeğin, hane içinde bulundurulmasının hoş karşılanmadığını, sadece çobanlık, avcılık, bekçilik, askerlik gibi görevler için ihtiyaç olması durumunda bu hayvanın evde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Yine köpeğin hane halkının yemek yediği, kap kacak bulundurduğu, yattığı ve oturduğu alanlardan uzak tutulması ve köpeğin insanı yalamasından kaçınılması şartıyla beslenebileceğini ifade etmiştir.

Hastalık ancak köpek vasıtasıyla ve özellikle köpeğin salyalarıyla bulaştığından, kişilerin beden ve ellerini köpeğe yalatmaması gerektiğini, köpeklerin özellikle yiyecek ve içeceklerin bulunduğu kaplardan ve yemek yenilen mahallerden uzak bulundurulmasının büyük bir önem arz ettiğini vurgulamıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda, bu hastalığa yakalananların tamamının önceden köpeklerle az veya çok bir ilişki içinde bulunduğunu tespit eden Ahmed Nazmi, o zamana kadar kuduz hastalığına sadece Hıristiyanlarda rastlandığını belirtmiş ve bu hastalığın Müslümanlarda nadir olarak görülme nedenini, Müslümanların, Hz Peygamberin tavsiyeleri doğrultusunda köpeklerle fazla içi içe olmamalarına bağlamıştır.

Kuduz hastalığının diğer hayvanlara nazaran köpekte tezahürünün farklı olduğunu belirten yazar, salgın dışı zamanlarda da köpeklerin ciddi bir gözetim altında bulunmasının faydalı olduğunu ve bu esnada köpeğin doğal olmayan her hareketinin dikkatle incelenmesi gerektiğini vurgulayarak, hastalık neticesinde köpekte anormal davranış, hazım bozukluğu, felç, sudan korkma, kısık, boğuk sesle havlama, şuur kaybı, alt çenenin sarkması ve ağzından salya akması gibi durumların görülebileceğini belirtmiştir.

Hastalığın köpeklerden insanlara, yine bargir, eşek, inek, manda, koyun, keçi, kedi, sansar, kurt, fare, tavşan, maymun ve kümes hayvanlarına da geçtiğini belirten yazar, kuduz hastalığından korunmak için, köpekleri itlaf etmek, köpeklerle ağızlık koymak ve bunları salgın devam ettiği müddetçe evden dışarı çıkar-

mayıp, evde de bağı bir şekilde tutmak, herhangi bir yabancı köpeği köpeğimize yaklaştırmamak ve evde bulunan mevcut kedi ve kümes hayvanlarını köpekten tecrit etmek, köpekleri hiçbir şekilde okşamamak ve onların yalamalarından sakınmak, köpek saldırılarına karşı daima uyanık olmak, kuduz hastalığının ortaya çıkmasından önce bağışıklık kazanmaları için insan ve köpekleri aşılama gibi yöntemlerden bahsetmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Ahmed Nazmi, **Emrâz-ı İctimâiyemize Deva Külliyyatından-Hayvan Yetiştirme Fazileti 1338-1341, Koyun, Keçi, İnek, Manda, Tavuk, Hindi, At Gibi Hayvanat-ı Ehliye Yetiştirmenin Dini ve İctimai Fevâidi ve Kelb, Hınzır Gibi Bazı Hayvanât Hakkında Malumât-ı Nâfia ve Hükmiye**, İkinci kitap, Matbaa-i Amire, İstanbul, 24 Ağustos 1338 (1922).

Doktor Osman Macid, **Kuduz**, Tabı: Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Kütüphanesi, Dersaadet Osmanlı Meziyet-i İktisadiye Matbaası, Dersaadet, 1327 (1909-1910).

Doktor Sipahioğlu, "Kuduz Hastalığı Hakkında", **İçtihad (Idjtihad) Mecmuası**, S. 215, 1 Teşrin-i Sani 1926, İstanbul.

Araştırma Eserler

Akyay Necmettin, "İlk Türk Mikrobiyolog: Miralay Doktor Hüseyin Remzi Bey (1839-1898)", **Tarihimizden Bilgiler, Mikrobiyoloji Bülteni**, Ankara.

Arıkan Gürel, **Türkiye'de ve Avrupa'da Kuduz Hastalığı ve Marmara Bölgesindeki Kuduz Çalışmaları (I)**, C. I, S.3, 1990, ss. 142-151.

Barlas Uğuroğlu, "19. ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi", **Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, 2013.

Bozkurt Nebi, "Hıfzıssıhha", **DİA**, C. XVII, ss. 316-319.

Büke Münir - A. Çağrı Büke, "Santral Sinir Sistemi İnfeksiyonları-Kuduz", **İnfeksiyon Hastalıkları ve Mikrobiyolojisi**, C. 1, Nobel Kitabevleri, 2002, ss. 1029-1041.

Ceyhan Doğan, "Ülkemiz Koruyucu Hekimliği Öncülerinden Bir Askeri Hekim: Miralay Dr. Hüseyin Remzi Bey", **TAF Preventive Medicine Bulletin**, 2008: 7(4), ss. 347-350.

Çalık Etem, "İslâm Medeniyetinin İlmî Kaynakları", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, C. 3, S. 5, 2013.

Çatalbaş Resul, "Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri", **Artuklu Akademi**, 2014/1(1), ss. 99-129.

Demirhan Ayşegül, **Kısa Tıp Tarihi**, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1982.

Demirhan Erdemir Ayşegül, **Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi**, Güneş&Nobel Yayınları, Bursa, 1996.

Erganiş Osman, "Hayvansal Aşıların Geliştirilmesinde Üniversite-Kamu-Sa-nayi İşbirliğinin Rolü", **Eurasian J Vet Sci**, S. 26, 2010, ss. 1-6.

Erk Nihal, "Tuhfetülfarisîn fi Ahval-i Huyu'l El-Mücahidin" Adlı Kitabın İlimler Tarihi Yönünden İncelenmesi, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğraf-ya Fakültesi Dergisi**, 1959, S. 3-4, C.17, ss.495-511.

Gençer Serap, "Kuduz ve Tetanoz Profilaksisi", **Toplumdan Edinilmiş En-feksiyonlara Pratik Yaklaşımlar Sempozyum Dizisi**, No:61, İstanbul, 2008, ss. 223-234.

Gönen İsmail, "Türkiye'deki Hekimlerin Kuduz Hastalığıyla İlgili Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi", **Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Ve Hastalıkları Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi**, İstanbul, 2010.

Görsel Sağlık Ansiklopedisi, "Bulaşıcı Hastalıklar", Görsel Yayınları, İstan-bul, 1982.

Gözdaş Hasan Tahsin, Kuduz Aşısına Karşı Gelişen Antikor Cevabında Teta-noz Aşılmasının Etkisinin Araştırılması, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Ve Araş-tırma Hastanesi Enfeksiyon Hastalıkları Ve Klinik Mikrobiyoloji Anabilim Dalı Uzmanlık Tezi**, Sakarya, 2014.

İbn-i Sina, **El Kânûn Fi't Tıbb**, Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, İkinci Kitap, Çeviren: Esin Kâhyâ, Ankara, 2002.

İnfeksiyon Dünyası, "İnfeksiyon Dünyasının Ölümsüzleri, Mikroorganiz-manın Keşfi Louis Pasteur", 2006/2, [http://www.infeksiyondunyasi.org/infeksi-yonDunyasiDergi/pdf/sayi2/74-78_pasteur\(5\).pdf](http://www.infeksiyondunyasi.org/infeksi-yonDunyasiDergi/pdf/sayi2/74-78_pasteur(5).pdf) (Erişim Tarihi: 27.12.2016).

İpşirli Mehmet, "Elçilerin Üsküdar'ı", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII, Bildiriler**, 21-23 Kasım 2014, C. 1, ss. 199-207.

Kanra Güler -Ateş Kara, "Kuduz, Patagenez, Tanı ve Profilaksi", **Hacettepe Tıp Dergisi**, 2001; 32(2): ss. 114- 124.

Karacaoğlu Emre, "Hüseyin Remzi Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey'in Mikrob Adlı Yapıtı ve Türk Tıp Bilimine Katkıları", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilim-ler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Anka-ra, 2013.

Kur'an, Neml Suresi, 40. Ayet.

Melikoğlu Berfin, Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi, **Veteriner Hekim Dergisi**, S. 80 (1), 2009, ss. 37-44.

Omurtag A. Cemâl, **Mikrobiyoloji (Özel ve Genel Viroloji)**, Ankara Üni-versitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, Ankara, 1973.

Öğüt Rüknettin, Şükrü Çıkrıkçı, Selahattin Leloğlu, Rüknettin Tekin, "Son Beş Yıl İçinde Erzurum İli ve Çevresinden Kuduz Aşılmasına Gelen Vak'aların

Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma”, ss. 207-218. <http://www.cajm.org/sayilar/43/buyuk/2.pdf> (Erişim Tarihi: 27. 12. 2016).

Özen Abdullah -Ünal Taşkın, **Baytarnâme-i Kenan Efendi (1158-1745)**, Ankara, 2010, s. 193.

Sarıyıldız Gülden, “Hıfzıssıhha”, **DİA**, C. XVII, ss. 319-321.

Tutuş Aliye Ebru (Gazi), “Aşılınmış Sahipli Ve Sahipsiz Köpeklerde Kuduz Virüsüne Karşı Oluşmuş Nötralizan Antikor Seviyelerinin Saptanması”, **İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul, 2007.

Yıldırım Nuran, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul, 1994, ss. 112-115.